

Critica litterara

Autor(en): **[s.n.]**

Objektyp: **Group**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **94 (1981)**

PDF erstellt am: **16.08.2024**

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Critica litterara

Tendenzas animisticas, persunalisticas e magicas illa prosa ladina contemporana

dad Arnold Rauch

I. Prefaziun

Legiond prosa ladina as poja suvent constatar üna tendenza vers l'animissem e la magia. Il möd da descriver robas, tillas persunifichond o tillas dond ün anim, es fich frequent, impustüt pro descripiuns da la natüra. Ils ogets vegnan animats; els survegnan ün'orma ed agischan voluntariamaing. Ogets morts aint illa natüra as deportan sco umans, san far robas chi sun uschigliö dattas be a l'uman (persunificaziun). Bes-chas e plantas as cumportan in möd intenziunal, sco l'uman. Minchatant s'haja l'impressiun cha las chosas nun agischan be sco persunas, mo dafatta sco essers superiors, sco dieus.

La natüra dvainta magica cur cha'ls ogets cumainzan a pensar ed a discuorrer. Bos-cha e crappa, flüms ed auals, muntognas e vals, glüna e sulai survegnan vita.

Quista lavur dess muossar la tendenza vers l'animissem, la magia e la persunificaziun da las robas pro trais dals plü importants raquintaders ladins contemporans. Quai sun Jon Semadeni, Cla Biert ed Andri Peer. Per quist scopo han servi novellas e raquints scrits avant o intuorn l'an 1960, ingio cha la spessüra dals animissem es plü gronda co in otras oubras dals listess autuors.¹

L'impuls per scriver quista lavur es gnü da meis professor da rumantsch a l'Università da Turi, dr. Andri Peer. El m'ha eir güdà spontanmaing pro tuot ils problems chi s'han manifestats dūrant la lavur. Per sia prontezza e fadia al ingrazch eu sün quista via cordialmaing.

¹ Las oubras sun indichadas in special aint illa glista da litteratura. Scurznidas sun listessamaing da chattar a la fin dal tractat.

II. Part principala

1. Segns characteristics da l'animissem illa litteratura rumantscha

L'animissem as verifichescha impustüt pro descripziuns da la natüra, ingio cha ogets morts dvaintan vivs, discuorran e pensan, agischan in möd intenziunal. El po gnir averti però eir pro descripziuns da l'uman, impustüt cur cha'ls organs da la persuna vegnan animats. Eir chosas abstractas aintran in acziuns animadas.

I's po dimena distinguer in general trais differents tips dad animissem:

1.1 Tip I:

Ogets agischan vuglödamaing. Plantas e bes-chas agischan in möd intenziunal. Fenomens da l'univers e meteorologics agischan sco schi vessan ün'aigna voluntà.

Exaimpels:

1. Schumm! schumm! chanta la fotsch (Jon Semadeni).
2. Il god da dschembers tascha (Cla Biert).
3. Ils razz sulai giovan a zoppar (Andri Peer).

1.2 Tip II.

Organs animats chi pensan sainza savair pensar.

Exaimpel:

Mia vusch stendscha aint il ramadam (Jon Semadeni).

1.3 Tip III:

Abstract chi fa ün'acziun animada.

Exaimpel:

La s-chürdüm guarda aint da fanestra (Jon Semadeni).

2. *Fuormas animisticas dal tip I pro Cla Biert*

Dal 1949 cumparan illas Annalas 63, annada 1950, ses raquints da Cla Biert. Ün da quels porta il titul «Oura pro'ls puozs», ün'istorgia chi descriva il gö dals uffants dasper l'En. Il raquint vain republichà in «Pangronds» 1950, dedichats ad Andri Peer, e 20 ons plü tard i'l cudaschet «Fain manü», chi cuntegna istorgias per uffants. Güsta illa descripziun da l'En chattaina aint il surnomnà raquint diversas fuormas animisticas.

2.1. *Oura pro'ls puozs (puo)*

1. ..., ed aint il let (da l'En) chi suosda da quai vöd mort vaina büttà mundizchas (puo, 160).

Il let suosda causa ch'el es stanguel. Manià es, ch'el maina pac'aua. sco la bocca chi suosda para il let da l'En üna foura vöda e morta, sainza vögliä da's mouver.

2. ..., quai nun es l'aua trida chi travuonda e stira cun ella sco quella da l'En,... (puo, 160)

I vegn dat l'impressiun cha l'En sapcha che ch'el fa, ch'el haja l'intenziun, la noschdà in sai da travuonder e strar cun sai.

3. ..., la rumur da l'En maglia tuot quai chi dischan (puo, 161).

Eir quist trat animistic ans da l'impressiun cha l'En fetscha aposta canera, uschè chi nu's doda plü ils plets.

Na be l'En, mo eir oters elemaints da la natüra vegnan animats, sco per exaimpel: plantas, fö e füm e las sumbrivas.

4. Verer nu's tilla vezza, ils nitschoulers stan davant sü (puo, 161).

Id es, sco scha'ls nitschoulers lessan zoppantar aposta.

5. Lura il füm da las perchas...

as doza planet our dal plan, splaja üna bindera lunga chi's storiglia sur l'En... (puo, 161).

Eir qua fa il füm acziuns cha be l'uman sa far: splajar üna bindera e's storigliar.

(Vair eir ex. 9. pag. 6)

6. Las leuas da las flommas as stordschan sco serps our e sü, lichen intuorn ed as volvan suraint, ..., as branclan ed as stendan in ot (puo, 169).

Fingia «leuas dal fö» es ün congual cul organ da l'uman, ed uschè las flommas agischan eir sco l'uman.

7. Las fatschas intuorn spievlan l'arsaja desastrusa dal fö ... (puo, 169).

Quia survain il fö propi l'arsaja, alch expressamaing uman, alch ch'el in fuond nun ha. L'uman però po resentir quai in quel möd. Uschè as spievla eir l'arsaja da l'elemaint aint illas fatschas.

8. ... sumbrivas van a fuond tremblond, as maisdan cullas rivas abandonadas e perdan lur urs malsgürs (puo, 170).

Acziun animada da las sumbrivas. L'ultim, ingio chi ha nom: «perdan lur urs malsgürs», ans faja dafatta pensar cha las sumbrivas hajan üna sensibilità umana tuot speciala, nempe la malsgürezza. In fuond esa mania, s'inclegia, be cha las sumbrivas nun hajan cunfins clers.

9. Our dal plan as struozcha ün füm grisch ..., s'alvainta e vain stigl e moura aint il nair da la not (puo, 170).

Exaimpel fich characteristic. Il füm moura dafatta, e la mort, i'l sen cristian, es pussibla be ad essers umans chi possedan ün anim.

Las Annalas 65 portan dal 1951 ün raquint da Cla Biert (republichà in «Amuras» 1956) ingio cha la persunificaziun dals ogets descrits es extremamaing ferma: «Betschlas malmadüras». La concessiun invers l'animissem nun es pro Biert mai statta uschè gronda, ni avant, ni davo. Il raquint consista plü o main be our da fuormas animisticas.

2.2. *Betschlas malmadüras* (Be)

1. Il god da dschembers tascha (Be, 27)

L'istorgia cumainza fingia cun ün animissem tipic. Tras il pled «taschair» vegn dat l'impressiun cha la quietezza dal god saja vugluda.

2. Quel romin chi ha fat «tic», ..., sco per dir: Taschai chamön! Id es da far per cumond quia! (Be, 27).

Il romin fa «tic», e voul render attent cun seis clom da taschair, da far per cumond. Il «tic» es il segnal per l'admoniziun.

3. Perquai tascha il god (Be, 27).

Repetiziun dad 1.

4. Ils giaschigls stan spess ün cunter tschel. I vegnan our dal tschisp, oursuot ils grips e stordschan ed alvaintan lur stortigls düritschs. Ad els la lavina nu fa stramaint. Il sgoban lur rains tortas, as plajan e rian suotoura. Mo cur cha las blaischs sücasü, s'han s-chargiadas, cur cha'l verd raiva sü pellas costeras, schi alvaintan eir els lur cheus e tegnan in ot sü vers la glüm lur flurs chi spuolvran tschieras gelguas, sco tants chandalers. (Be, 27/28).

Culla descripziun dals giaschigls cumainza üna fasa dal raquint chi consista bod be our da fuormas animisticas. Süllas paginas 28 e 29 es la spessüra dad exaimpels tipics per l'animissem uschè gronda, ch'eu citesch in quist lö las pag. 28/29 cumpletas.

5. Mo ils dschembruns chi as stendan suranan *fan la guardgia*. Chaplinas chargiadas da betschlas crè *dan dal cheu* minchatant, greiv. Ellas *inclejan* il quaid respir chi dà santur intuorn ed intuorn, la pasch da gronda madüranza. *I dischan*: Las paraids da gripa là via ingio chi batta cunter il sulai, quellas sun nüdas nüdischmas, quellas *as ston laschar plaschair ögliadas malonestas*. Nus imperò, nus bricha, nus *eschan purtontas*.

Lura *fan* ellas *l'inclin e dischan* üna invers tschella: üna gronda chosa nossa es quai, esser purtontas! Nus *eschan superbgias!* Spranzas sainza fin, perdüttanzas ed impromischiuns van scuttond pel god aint.

Ella tschütta amo adüna sü pellas tschimas, ella taidla che chi dischan, ella t'illas inclegia.

Ils vegls s-charplintas *dozan lur dainta crotscha e fan segn invers ils dschembrins giuvens*: «*Sst! fat plan!*»

Ed ils giuvens taschan, perche i han respet cur cha'ls vegls imnatschan cun lur membra marva:

«Guai a chi chi nu tascha chamön cur cha vossas mammas sun purtontas! Guai a quels chi insulaintan!»

I nu's doda gnanca ün utschè. Ingün nu das-cha. Perquai ha ella dit invers el, sco ün aröv:

«Char, nus nu das-chain. Nus stuvain spettar; sco cha las tschimas han spettà, quellas chi sun uossa superbgias dad esser purtontas». Mo el nu craja quai, el nun ha inclet la tschantscha da las tschimas, el vezza be la fatscha dad ella e las survantschellas nairas sur ils ögls, e darcheu las massellas chi fan said da morder laint.

E lura guarda el ils razs sulai chi *fan lur gö* tras la romma ed *as dalettan* scurlinond intuorn ils metagls blauaints. I büttan giò sumbrivas narrais-chas sül terrain crappus: bes-chas as muaintan, ha, homens cun püppunas tortas, perfin duonnas veglias chi dan da la bratscha, e tanteraint zerpunas nairas chi van schlichond, *draguns cun prunas cheus*, cun craistas agüzzas tagliaintas. Ah, co *chi ston rier*, ils razs sulai! Cur chi vain la nüvla, schi *mütschan* els dindet e lur disegns sun svanits; güsta sco chi svanischian quellas sumbrivinas agüzzas cha ils tschagls dad ella büttaivan giò sur ils ögls cun quella glüschor da tschireschas suladas. Mo subit sun els darcheu qua e fan inavant lur gö, ils razs sulai. Il plü *grond dalet han* els cur chi vain il zoffel e fa muantar las manzinas. Lura *vegnan els our d'sen* dals dalets e fan perfin cumedgia cun quels vegliocs airas chi *ston laschar ir ün zich vi e nan lur bratscha secha*.

Ils razs dischan: «Ai, nus vain vis ed il vent ha eir fingià dudi – mo ils vegls sun luords – nus vain vis giuventüm». Lura *cuorran* els giò ed *as giovaintan* culs chavels nairs dad ella, passan sur la fatscha e la bratscha nüda e fan glüschor ils ögls. El s'inaccordscha co chi t'il passan tras e tras, i fan cuorrer plü svelto il sang tras las avainas, i fan languir da la said.

Ai, co chi *rian darcheu*, *ils razs*, uossa ch'el t'illa brancla dindet, ui, co chi *cuorran ed as dalettan*. Gnit nan, amo plüs, gnit nan, cotschen puorper t'illa culurin nus ils lefs, alb da marmel ils daints, tant chi glüschan, chi ston morder laint, fin chi cula il sang, ai! – (Be, 28, 29)

Tuot il toc cità demuossa la persunificaziun totala dals ogets. I's pudess discuorrer d'ün linguach gestual, ingio cha mincha bösch e mincha crap, ils razs d'sulai, simplamaing tuot fa gests insai cuntschaints be pro l'uman, sco: «far la guardgia», «dar dal cheu» o «far muantar las manzinas». Tuot discuorra, imnatscha ed *as daletta* e s'avicina uschea ferm a la tarabla, quai chi's manifesta eir in fuorformas sco: «... draguns cun prunas cheus». Üna fasa extrema, ingio cha l'animissem es talmaing amplifichà nu chattaina ninglur oter. Bainschi seguan, in «Betschlas malmadüras» ed i'ls oters raquints varsaquantas fuorformas per part eir fich extremas, mo mai plü in tal möd exagerà sco sün quistas duos paginas.

6. Na, na quellas (betschlas) nu ston cridar, quellas bricha (Be, 30).
7. Giosom porta el (dschember) pazchaintamaing ün romun malgradgià vi da sai, ourananesü, sco ün figl chi ha fallà la via (Be, 30). Il bös-ch nun agischa be sco ün uman, el survain dafatta qualitats umanas, sco la pazienza o la toleranza, dimena la qualità specifica maing umana dad acceptar alch insai na arcagnuschü. Quist es ün exaimpel ingio cha la fuorma persunalistica maina extremamaing inavant vers möds da cuntegn superiors, chi sun dafatta per l'uman greiv da rajiundscher.
8. Là pendan las quatter betschlas oura aint il vöd. I balantschan ed imnatschan: «Guai a quel chi as ris-cha fin sü qui sü!» (Be, 30). L'imnatscha es eir quia formulada in ün discuors direct. Quai fa sumagliar l'acziun amo daplü a quella da l'uman, co sch'ella füss be descritta.
9. Las ragischs, sco zerpatschas bain nudridas, as stortiglian our dal truonch e branclan giò ed intuorn las peidras (Be, 30).
Forsa?: Las ragischs chi's branclan, intant cha'l giuven pèr nu dascha far quai. L'animissem sco simbol per l'amur inaccumplida, scumandada.
10. Las müsclas mordan aint illa scorza, scorchan davent s-chaglias e taglian aint sco curtelladas chi cula il largià (Be, 30).
Quia las müsclas agischan sco üna persuna rabgiantada. I mordan e taglian fin chi cula il largià. L'associazion cul «cular dal sang» es inevitabla, vulgüda.
11. E nan sur il cuolm vegnan nüvlas in prescha, il sulai as zoppainta, s-chüras sumbrivas as plachan sülla cuntrada; flachuns nairs as schmuaintan e schmütschan surour ils munts, per far lö ad oters, plü gronds, plü greivs chi van sepulind las culuors sü ed aint pella val.
Descripziun cumplettamaing animada dals fenomens meteorologics. Las nüvlas vegnan, sco schi lessan bel ed aposta ins-chürir il god, far temma als duos inamurats o dafatta impedir l'amur.
12. ..., mo la fruonzla giaischla sia fatscha,... (Be, 31).
La giaischlada da la fruonzla es vulgüda, our da rabgia vers il giuven chi vegn a tilla disturbar.
Ils exaimpels 10 fin 12 simboliseschan il cumbat dal giuven cunter il dschember e tuot la natüra, vairamaing seis cumbat cunter ils

impedimaints dad amar la giuvna. Quels obstaculs darcheu, sun simbolisats illa defaisa, illa resistenza dal god.

13. Nu para ch'ella (matta) as diverta cun quel ventin sfarfat chi scuflainta la schocca, sgolazza e la boffa sü? Sia fatscha es riantada, ella gnanca nu dosta, mo as daletta cul vent e lascha ch'el charezza sias chommas nüdas. Ün man innozaint passa sur la blusa e schnüda il pet, ella lascha bütschar al sulai l'alba combla glüschur (Be, 31). Tuot quai cha'l giuven less far, fa invezza il vent in üna acziun animada. Las intenziuns dal giuven sun qua transferidas sül vent. I's po dafatta tschüffer l'impressiun cha'l vent saja ün concurrent pel giuven!
14. Tuot il bösch as dosta e para be da spettar il mumaint per schlavazzar seis fadiv cun terribla gritta giò dal döss (Be, 31). Darcheu agischa il bösch in möd intenziunal; el as dosta e survain dafatta ün trat specialmaing uman; el vain grit.
15. Eir las nüvlas nairas, chi tendschan sur ils crippls nan, fan tschera d'imnatscha ed as barlunan ed as rablunan nan sur la val (Be, 31).
16. ..., l'orizi vain in prescha giò dals valancs (Be, 32).
17. Tuc, — tuc — tuc — croudan las betschlas ... ed as ferman. *Mortas.* (Be, 32).
(Sco in ex. 9. in «Oura pro'ls puozs,» pag. 6).
Las betschlas mouran cur chi nun han plü il bösch chi tillas nudrischa. Cheu taglià giò dal corp?
18. Il god es ün mar furibund; tras las chaplinas chi fan da's dar via ravascha il vent infurià da desasters, sco cloms da pövels sulvadis chi van in battaglia (Be, 32).
In quista frasa es exprimida tuot la magia e forza mitica, misteriusa, chi's palainta eir in tschellas fuormas animisticas.
19.: pramm-rumm! tuot la muntogna voul as büttar giò sün el (Be, 32).
Per augmantar la tensiun vain pro eir la muntogna intera chi imnatscha.
Tuot ils ogets illa natüra han noschas intenziuns o sun trists. Uschea eir i'ls seguaints duos exaimpels:
20. La romma bletscha sglischa maglin,... (Be, 32).
21. Las aguoglias cridan! (Be, 32).
22. ...,tuot il bösch as najainta in tschiera e fümerera (Be, 33).

23. Il fö t'illas (betschlas) sforza uossa d'as dozar e da's plajar amunt (Be, 33).

Il fö es eir in vardà viv e chod e fa propi movimaints. Perquai es la tendenza dad animar il fö, da verer in el alch magic, ün dieu, avant man pro tuot ils umans, na be pro'ls scripturs.

24. Ss! co chi ston tschüblar, sco tantas leuas da zerps (Be, 33).

25. Casü cuorran las nüvlas (Be, 34).

Il raquint «Amuras nairas» cumpara la prüma vouta i'l Chalender Ladin 1953, e trais ons plü tard aint illa Chasa paterna cul titul «Amuras». R. R. Bezzola discuorra in sia «Litteratura dals Rumantschs e Ladins» d'üna seguonda maniera da raquintar da Cla Biert. Na sco quella, la prüma maniera, ingio cha uffants sun ils protagonists da l'istorgia. Aint ils raquints publichats in «Amuras» sun quai giuven o creschüts.

L'actur principal da l'istorgia po esser dafatta il god da dschembers (Betschlas malmadüras) in seis dialog cul giuven pêr. Bezzola caracterisescha las istorgias in «Amuras» seguaintamaing: (Citat «Lit. d. Rum. e Lad.», pag. 508). «Quista seguonda maniera preschainta la natüra scu'l spievel da l'orma umauna e l'orma umauna scu'l spievel da la natüra».

S'inclegia cha in tals raquints es la spessüra dals animissems fich gronda (mai plü tala sco in «Betschlas malmadüras»), uschè eir i'l seguaint raquint:

2.3. *Amuras nairas (Amu)*

Quist raquint tratta ün tema central pro Cla Biert, nempe: Il giuven chi stess bandunar sia val e pauraria per pudair accumplir sia amur.

La colliaziun profuonda dal paur cun seis terratsch e seis manstèr dan andit al scriptur da s'inservir da fuormas animisticas per dar expressiun a tal fat. Quai capita fingià i'ls prüms exaimpels:

1. Suolchada sün suolchada maglia il fargun sü pel champ,... (Amu, 47).

Persunificaziuns da las üsaglias muossan la relaziun dal paur cun quellas e cun quai cun seis manstèr. Quai capita impustüt pro la

- fotsch (la fotsch animada chattaina eir pro Jon Semadeni ed Andri Peer) o sco quia pro'l fargun.
2. Id es utuon e la terra es stangla (Amu, 47).
La terra stangla sta quia sco simbol per l'utuon, listess sco pro'ls prossems exaimpels, la mort da las ragischs e'l fö dals larschs chi moura darcheu.
 3. ..., ün pêr ragischs chi pendan tanterourasü as plajan ant co murir,... (Amu, 47).
 4. Perche là via sun ils larschs chi glüschan ed ardan, flommas gelguas e cotschnas chi van a murir sü aint il verd s-chür dals pins e zuonders (Amu, 49).
 5. Il grisch da la pizza es gruogl e dür e sul, sainza pardun; ... (Amu, 48).
Impustüt il «sainza pardun» dà l'impressiun cha la pizza saja aposta gruoglia, dūra e sula, pervi ch'ella ha l'orma dūra sco üna persuna «chi ha fat tras bler».
 6. Quai ha fat quella vusch chi'd es gnüda our dal röven,... .
Scha tü lessast far alch oter co da paur ... (Amu, 50).
Il röven es quia alch prüvà, dvainta eloquent e discuorra cun quel chi sa tadlar.
Id es sco üna tscherta telepatia tanter il paur e'l röven. (Vair eir: Ex. pro Andri Peer, Fastens: Discuors dal taglialaina cul bös-ch).
 7. Mo hoz es darcheu tuot quia, tuot tuorna e's vivainta e voul murir amo üna jada. Güsta sco quel frus-cher là via (Amu, 50).
Cun «tuot» es manìa la scena capitada avant ons, cur cha la rela-ziun dal giuven paur e da la matta da la Bassa es ida ourdglioter. Uschè passa quella scena, davant il paur, uossa ün pa plü vegl sco ün film cun üna noscha fin, chi vegn simbolisada cul pled «murir». (Insai plütöst: fuorma dal tip III→). Quella fin vegn congualada cul frus-cher chi moura l'utuon.
 8. Mo las amuras sun amo adüna là e tiran. (Amu, 51).
Las amuras survegnan üna tscherta maglinità. I surmainan. I sva-glian l'algridanza vi dad alch ch'el vess plü jent invlidà.
 9. Las arschüclas as perdan cotschnas giò sülla terra naira, sco guots da sang (Amu, 52).
Las arschüclas vegnan congualadas cun guots da sang, simbol pel patir da l'uman, quia il paur disfurtünà ill'amur, sco il sang da Cristus illa Paschiun. Quista metafra, insai grondiusa dal scriptur,

demuossa la religiusità da Cla Biert, cunter quella el s'ha adüna revolt.

10. Mo la terra rainta ils peis! (Amu, 52).

Eir quist animissem ha ün character fermamaing simbolic. La terra rainta ils peis e fa gnir ils muvimaints greivs, fa gnir tuot plü greiv. Impustüt però: La terra chi rainta sco simbol per la colliaziun enormamaing profuonda culla patria, culla natüra e la pauraria.

2.4. *Suot l'alossier (alo)*

Characteristics sun eir ils möds d'expressiun animistics chi cumparan aint in «Suot l'alossier», tant plü chi's chatta eir da quels dal tip II e III, sco cha no vezzaran amo.

Ün motiv chi's repeta e va bod tras tuot l'istorgia es il scutöz da las uondas. Sco üna diala illa tarabla cumainzan las uondas da l'En a discuorrer, la visiun, il sömmi dal giuven as muossa i'l discuors da las uondas, sco eir in oters animissem chi sieuan.

1. «Cura gnarà ella? scuttaivan las uondas da l'En, üna davo tschella: Cura? — Cura?

In pac momaintin! chantinaivan quellas pitschnas as giovantond cul siblun intuorn las peidras — in paca pezzina, guarda bain, ella vain, ella vain! —

Ils buogls sflatschaivan nan pels peidrums:

— Pover nar cha tü est! —

E la s-chüma schuschuraiva cagiò aint illa lomma: — Ella vain bain, tschert ch'ella vain, tuot vain — e tuot va — hihi — nu tuorna — ai — ai — sco nus — otras, nu vezzast — nu dodast? — sco nus — inavant, inavant, our pella lomma, oura e pitschnin ed oura e giò e vi da la storta — davent, davent, svanidas per adüna. —

— Na na, nun avair contuorbel, ella vain lura bain, schi, schi, — clomaiva da casü giò tschella uonda nouva, nan da la storta, dad üna riva fin a tschella, üna uonda lunga e flincha. Ella gniva uossa plü daspera, ah, svelt plü daspera, massa svelt, cun üna craista furi-bunda invers el:

— Tuot vain, piglia meis bun, piglia chara leua, piglia subit. — Ah, tü nu voust? tschütta tschütta, el nu voul! Schi ve dimena, ve cun

mai! ai, ai, lomin esa a ninar, a chantinar cun mai, delizchas sainza fin, ve, cha tuot as müda, as müda in millieras surfatschas adüna inavant; tuot passa sco ch'eu pass: eir tü; eir Ella!

Eir Ella! —

— Dodast a chantar il mar? Quai es nossa chanzun, la chanzun dal flüm chi mâ nu's müda. E là giò tuot es adüna istess, ün etern profund schuschurar, üna quaida rumur surleivgiada da tuottas fadias. Perquai currin nus vers il mar — uuh — e tü cuorrast eir vers il mar! vers tschel mar, quel per tai! Dodast? — uuuh — uuh —» (alo, 23/24).

Ed inavant sün pagina 25:

«Las uondas invezza vegnan amo adüna sco avant e chantan: «Dodast il mar? — sch — uuh —».

2. La crapella es mütta e passa dasperavia, suot ils peis oura (alo, 24). Il giuven s'insömgiä. El s'rechatta in ün stadi transcendent. Perquai nu doda'l la canera (simbolisà tras la fuorma: «La crapella mütta») e chamina inconsciaintamaing pervi cha'ls impissamaints sun lontans. «La crapella passa suot ils peis oura» muossa cha'l movimaint es dvantà automatissem.
3. Be alchüns böschs chi as sfruschaivan dasperavia, be ils tieus ..., be quels inclegiaivan, daivan da la bratscha sü e giò e vi e nan dal dalet e faivan sventular la dascha sco alas d'ün utschèun (alo, 24). Ils tieus sun quia extremamaing persunifichats. Na chi fessan be gests extrem sco: «dar da la bratscha» o «sventular la dascha», els sun dafatta buns d'avair sentimaints sco dalet.
4. E las fruos-chas cavia scuttaivan: «Baiva, meis cour, baiva, paschainta ti'orma, balcha la said, frais-cha funtana» (alo, 25). I'ns para sco sch'ün demon discuorriss our da las fruos-chas, quella magiä chi's palainta eir i'l discuors da las uondas da l'En.

2.5. *La runa (ru)*

1. Mo crajast ch'el (svagliarin) vess taschü chamön? Aba, amo üna terpezza ha el fat malviers giò suot let aint e s'ha struozchà intuorn ed intuorn, culla rain sülla manvella, sco ün disperà (ru, 54). Quia as tratta d'ün fich bel exaimpel da la persunificaziun totala d'ün oget da minchadi. Fingià il prüm sco eir ils prossems exaim-

pels, muossan üna tonalità plü allegra co aint ils raquints avant.
«La meditaziun ha darcheu fat lö a l'acziun chi affirmescha la vita,
l'algrezcha, la furtüna».

Our da: R. R. Bezzola in Litteratura dals Rumauntschs e
Ladins/1979.

2. Davo paca pezza tschütta il sulai schlinch aint da fanestra: ün staif
paur, tü, dodast co cha tschella glied va sü da munts? (ru, 54).
3. Mo il sulai fa sriblinas sü pella paraid e zacligna: El vain sech, dai!
— (ru, 54).
4. La fotsch chantina ed il cuzer tarlocca davovart tuot cuntaint. (ru,
54).
5. Nüvlinas van, ils gods respiran sulai ed ajer da stà (ru, 54).
6. Trec! — Baincomal, üna peidra mütta ha mors ün daint aint il
latsch e t'il ha vout aint ün toc ... (ru, 55).
7. I sun vivas las föglias, sto esser chi hajan aint alch malom, amo
davo mortas as mouvan ellas. (ru, 55).
L'autur disch directamaing cha las föglias vivan — laprò hana amo
la qualità misteriusa da's mouver davo mortas.

I seguan uossa ün pèr exaimpels fich characteristics e per part eir fich
extrems in lur fuorma animistica. Tuots muossan però l'atmosfera
allegra chi regna in quist'istorgia. Sbandidas sun la noschdà e l'imna-
tscha chi sun da chattar aint in «Amuras nairas» ed in «Betschlas mal-
madüras», ingiò cha quai es uschè extrem chi'd es bod darcheu da rier.

8. Eir ils larschs dan dalla bratscha, tschütta, mo i nu dischan: allo! i
uondagian be culla chaplina da la vart (ru, 55).
9. Mo uossa cumainzan ils bös-chs am rier oura; i's stordschan dal gö,
tschütta las fruos-chas, i's tegnan il vainter culla bratscha (ru, 55).
10. La glüna vain davo il piz oura e sias fatschunas taisas glüschan. Ella
scurrainta la s-chürdüm via suot ils jocs e sclarescha las mottinas
dals uzuers, tant cha lur föglinas glüschan (ru, 62).
11. ...; chalafs e risattas cha perfin il god cavia cumainza a dar tröv e la
glüna fa sü fatschas amo plü taisas e largia scuffels cha las nüvlas
svoulan (ru, 62).
Ed ils larschs dan darcheu da la bratscha, mo i nu rian oura per
schnöss, sco davomezdi, na, na, i sun tuot cuntaints e dan dal cheu
da schi e fan pajaglias ed as squaglian (ru, 62).

12. Da cavia nan suosda il god da larschs ... (ru, 64).
 Il suosdar simbolisescha la s-chürdüm (congual cul s-chür illa bocca) e la saira, il mumaint ingiò chi tainta il plü da suosdar. Dal rest as pertschaiva quista fuorma persunalistica eir pro tschels autuors cun, per part, differenta valor simbolica.
13. Casü ardan las stailas e fan lur gir plan lur. La chadaina s-chüra cavia stenda sü craistunas nairas aint il tschêl, sco pizza dad üna immensa resgia chi taglia l'univers e mâ nu vain a fin (ru, 64).
 Davo üna descripziun tuottafat animada, chi gnarà manzunada pro'l tip II, da l'act d'amur, sieua ün exaimpel extrem ingio cha'ls roms nu sun be animats, mo i survegnan dafatta üna sensibilità morala, la varguogna.
14. ... ed ils roms as turpagian dad esser uschè nüds (ru, 66).
15. La glüna s'ha zoppada davo las nüvlas chi vegnan e vegnan nan sur il piz (ru, 66).
16. Sumbrivas müttas van (ru, 66).
17. Las flurs han cludi las föglias e dorman. Be las bandusinas rivan minchatant ün ögl. I's stendan sü vers la glüna e braman (ru, 66).
18. Adüna plü cler tegnan las muntognas lur craistas agüzzas aint il tschêl (ru, 66).
 Listessa fuorma animistica sco aint il ex. 13 vain dovrada quia per muossar chi vain planin cler.
19. Ils larschuns ninan las chaplinas e sdaisdan l'utschlamainta (ru, 66).

Quia chattaina darcheu il linguach gestual. Il gest dals larschs sdaisda l'utschlamainta. Quai vala eir per:

20. Las flurs tegnan amo plü serrats lur cheuins (ru, 66).
21. Cugiò güvla il god da rotschas d'utschels, cavia glüscha la pizza e vi dal tschêl as giovaintan nüvlinas albas (ru, 67).
 Il god, la pizza e las nüvlas vegnan animats, e quai cun ün anim cuntaint per dar a la fin da l'istorgia üna taimpra allegra (Happy-End).
 Remarchabla es impustüt la fuorma: «Cagiò güvla il god da rotschas d'utschels». Dafatta sco animissem füss güvlar pel god uschè impussibel cha'ls utschels ston servir per ch'el survegna l'algrezcha vuglüda.

2.6. L'arogn (ar)

Aint ill'istorgia «L'arogn» sun sbandits tuots ils umans. I resta be plü la natüra, la natüra sulvadia e crudela. In tuot ils raquints da Cla Biert giova la relaziun da l'uman culla natüra insai morta, mo aint ils ögls da la persuna descrita vivischma, üna fich gronda rolla. Quai chi'd es propi viv, nempe las bes-chas sun da chattar plü d'inrar. Be sülla prüma ögliada para «L'arogn» quia ün'excepziun. L'arogn ha ill'istorgia listessa funcziun sco las persunas in oters raquints. El surpiglia la rolla da la persuna principala. Perquai es eir tuot sia acziun animada e plain attributs umans. La bes-cha survain il character nosch da l'uman chi's manifesta in malizcha e sadissem.

Animissemes ingio cha ogets (quia plantas) vegnan persunifichats sun da chattar be pacs.

1. Fastüts stendan lur cheu suranan, ninan ün zich e's balchan darcheu per temma da perder lur puolvrina amo molla, crè intuorn ed intuorn il pom (ar, 190).
2. Las flurs intuorn ils cheuins, raivan ed as stendan, as drivan e baivan la glümera (ar, 192).
3. Il sulai am disch güst chi saja planet ura da giantar (ar, 195).
Discuors dal sulai cul arogn.

3. *Fuormas animisticas dal tip I aint illa «Jürada» da J. Semadeni*

R. R. Bezzola disch illa «Litteratura dals Rumauntschs e Ladins»: «La jürada» ais dvanteda per Semadeni ün pled magic cun profuonda valur simbolica, o in ün oter lö: «I's passa bod sainza s'inaccordscher dal sömme a la realed e da la realed al sömme e chi prodüa cun que il sentimaint d'üna surrealed chi s'accumplescha a traviers temps immemorabels».

Quai chi'ns persögna es in fat eir il cas, nempe: La «jürada» es üna istorgia plain magia ed animissem. Intant cha pro Biert il linguach gestual dominescha in grondas parts da seis raquints, chattaina pro Semadeni plütöst üna scumpartiziun eir sün oters geners da descripziun. Eir pro Semadeni es la gronda part dals animissemes da partir aint illa prüma categoria, mo in proporziun cun quellas, nu sun fuormas dal tip II e III uschè raras sco pro Cla Biert.

Intant quellas dal tip I: *La jürada (jü)*

1. ..., mütta sco'l bügl cagiò sün via chi tascha fingià d'üna pezza nan (jü, 6).
Il möd d'agir intenziun Almaing dal bügl rinforza amo il caracter magic da la temma cha quista frasa voul exprimer.
2. «Schum! schum! schum!» chanta la fotsch, ... (jü, 10)
Exaimpel tipic üsità eir pro Biert e Peer.
3. Il prà ria, e'l sulai cucca davo'l piz Vallatscha nan (jü, 10).
Exaimpel amplamaing uschè tipic, chi nu douvra commentar.
4. ..., e cagiò sper la via spett'il char cha bap fetscha la chargia (jü, 10)
5. Il füm dantiglia ... (jü, 12).
6. Mo la teja veidra, naira, tegna chod e dà pasch (jü, 12).
I vegn attribui al fö ün agir intenziunà, e la prüvadentscha da la teja, chi dà a l'uman ün sentimaint da pasch, para vuglüda.
7. Il vent dadourvart ha üerlà da quai sul (jü, 28).
Per la prüma vouta nu survegn il vent quia l'anim d'ün uman dimpersé d'üna bes-cha, e l'acziun nu's referischa a l'ögl mo a l'uraglia.
8. Tuot la descripziun da la jousla.
La jousla cugnoscha ils giavüschamaints secrets da seis patrun.
Ella tira e tira per la corda e voul ir in früda giò dal chant vers la portuna brüna.
Mo qua as riv'il portal ed oura cucca la matta dals ögliuns blaus e las tarschoulas lungas.
La jousla veidra vain nan plü dastrusch a seis patrun ed as quieta.
Quella sa quai, in robas d'amur nu's stoja metter laint il nas.
Mo, impè dad ir sco uschigliö che dist che voust planet da canderaint vers chasa, dà quai hoz üna surpraisa. Sainza savoir ne co ne perchè dà quai üna svouta dandetta, ün sigl a chavà ed üna jouslada in früda giò dal chant stip.
Guarda, guarda, la chazra veglietta, che temperamaint cha quai ha!
La va ch'ella as coppa: Rrrrrr – tatatatata – da quagiò, masinand ostinadamaing aint per las chammas da la mattetta.
Ma quella ha fingià inclet il spass, uschigliö mütschiss'la e seis ögliuns blaus nu riessan incunter.
Ratsch! dà quai be davant ils peis üna sguinchida, e la chazra furbazza fa ün sagl dal dalet, vezzand cho cha seis chavalgiaint tira

- our d'glioffa il bel chucalin ch'el avaiva intaglià our da scorza d'larsch. El t'il bütta incunter als ögls riantats.
 Schi, ün dret sbalz dà'la, cha'l pover moppel perda l'equiliber, fa duos picharoulas e va a finir cul cheu avant aint illa naiv.
 Che varguogna! (jü, 32).
- La jousla sta là daspera culs peis amunt aint il sulai (jü, 34).
 Sco ün mess dals dieus intermediéscha la jousla tanter il mat e la matta. Sia acziun es manada da l'intenziun da la jousla da promover la simpatia, l'amur tanter pêr, ed ils uffants sun suottamiss a sia voluntà divina.
9. ... sia plumpa talocca coura mez our d'clocca (jü, 34).
 L'intensiv s-chellöz da la plumpa survain tras la persunificaziun ün caracter dad admoniziun intensiva chi cunfina a l'alarm, in dschond: «mez our d'clocca».
10. Las lavinias imnatschan (jü, 38).
 In fuond las lavinias svesa nun imnatschan dafatta brich, be la pussibilità cha üna lavina pudess as precipitar prodüa ün sentimaint da temma, sco quel chi's ha cur chi's vegn imnatschà. L'animissem però pussibiltescha uschea üna expressiun cuortischma e tras quai intensivischma.
11. Las chasas brachas chi rampignan sü per la spuonda han amo la tschera da tschientiners veiders (jü, 42).
 Il möd sco cha'l cumün es situà ed il fat chi's tratta da chasas veglias, sun quia transfuormats in üna grandiusa expressiun animistica.
12. Las vias e giassas stippas as zoppan davo las chantunadas via ed as dschenan da sboccar aint illa via maistra... (jü, 42).
 Exaimpel exclusiv ingio cha las giassas survegnan üna sensibilità morala.
13. Quai d'eira la vusch dal piertanun s-chür cul fuond da tapuns ... la vusch da l'üsche ... (jü, 42).
 Il piertan e l'üsche survegnan ün organ chi'd es agen be ad essers vivaints.
14. «Binsan» riaivan incunter las sadellas d'arom ... (jü, 42).
 Exaimpel tipic e bel, cumbain cunvenziunal illa prosa actuala.
15. La s-chaffa da piertan paraiva da vulair sdruagliar milli cuaidas ... (jü, 42).

- Cumbain cha «paraiva» restrendscha la fuorma animistica sün üna metafra, nu diminuischa quai la forza magica da la frasa.
16. L'aualet gnarà giò da la Jürada barbottand e squalattand ed a seis urs glüscharan las flurinas da marz. (jü, 48).
L'aualet survegn l'anim da l'uffant (barbottand) v. d. l'anim cuntaint.
17. La chasa svesa para da manar inavant la cumbatta (jü, 50).
I's tratta plütööst d'ün congual (sco: 15), ch'eu citesch però pervi cha la cumbatta da la chasa es ün möd d'expressiun extremamaing personalistic.
18. Brumm — cun tun suord lascha il pin crodar sia chargia (jü, 64).
La frasa ans da l'impressiun cha davò'l crodar da la naiv as zoppa l'intenziun dal pin.

4. Fuormas animisticas dal tip I our da «Da nossas varts» dad Andri Peer

Andri Peer es essenzialmaing ün poet lyric ed il poet s'inserva necessariamaing da congulas e metafras.

Quist manster es eir la forza dal poet Peer e's verifichescha s'inclegia eir in sia prosa. Uschè nu chattaina i'ls raquints da Peer be conguals ed expressiuns metaforicas mo eir fuormas chi sun transuormadas dal tuot in acziuns animadas. Quellas sun eruiblas impustüt in raquints chi sun: (Citat our da: R. R. Bezzola; Litteratura dals Rumauntschs e Ladins), — «... algords da sia infanzia e giuventüna illa val alpina cun tuot la magia da la natüra ch'el resainta profuondamaing, culla vita primordiela dal pur e dal tagliailaina, dal chatscheder, cha'ls sieus haun vivieu daspö generaziuns, ...». Our da quist motiv es eir la spessüra dad animissem la plü granda i'ls raquints: «Daman da chatscha», «Ultima sgiada», «Retuorn dal prader» e «Fastens».

4.1. Daman da chatscha (Dam)

1. ..., foura da Baldirun suosdan daper (Dam, 7).

La fuorma animistica «fouras suosdan» simboliseschan la s-chürdüm illa foura (ev. fanestras, la not?).

R. R. Bezzola citescha güst quista expressiun, sco exaimpel per üna fuorma spontana, na retscherschada, «chi cun la ricchezza da la lingua da Peer e la finezza da l'observaziun da la vita zuppada illa natüra ed illas chosas, faun la vaira valur da sia prosa».

2. Las chotschas cun lur pon dür am güdan a star in pè e l'aua dscheta am cula sur la rain cun picuogliadas da buna glüna (Dam, 8).

Tant las chotschas co eir l'aua fan ün'acziun animada però in ün möd exclusiv, sco ch'el nun es da chattar pro Biert e Semadeni. Oter es quia il prossem exaimpel, chi's lascha plütöst congualar cun tschels autuors.

3. Las chasas, orbas sco talpas, stan a gramüsch (Dam, 9).

4. ..., e Guarda tschima da quai grisch tschendra nan da sia spuonda, ... (Dam, 9).

5. ..., mo las muntognas da Scuol disegnan fingià lur reisgia cul rispli grond sül tschêl ... (Dam, 9).

Bod inevitabla es üna animaziun dal schluppet aint in üna descripciun da chatscha. Quai capita eir in möd exemplaric i'l prossem exaimpel.

6. ...; eu tilla (patrona) stumpl cul polsch aint illa chülatta dal schluppet chi zoppa sia praja cun quel tun müt da metals chi's cumbütan (Dam, 10).

I seguan üna seria d'exaimpels ingio cha la natüra vain persunifichada.

La forza magica dalla natüra as palainta aint ils sens dal chatschader plü co pro tuot tschels umans. Quai dia our d'esperienza!

8. ... e'ls grips aint il prà paran da's sdasar pür uossa e nu sun main vivs co l'erba (Dam, 10).

9. Qua e là ün gnif da grip chi s'alvainta tanter las tschimas (Dam, 10).

10. ... il gniffun somber dal pin reista inavo (Dam, 11).

11. Dal dschember chi'd ais patrün quasü, il dschember chi sponda sia glüm verda da chadaler a chandaler, il dschember chi crescha plan e sco ch'el voul ed ingio ch'el voul, il dschember chi's stordscha e chi's splaj' e's sclavezza suot la sajetta e chatscha novas tschimas e fabrica paziaint sias nuschnas bellas e clausas sco pitschnas sculpturas da plattamorta o surtrattas da chüromin grisch blauaint, il dschember cun sias ragischs lungas e nuadas chi branclan la muntogna e cuccan tras las aguoglias mortas e'l müs-chel süt sco bratschuns chi noudan aint il chodin da la terra, ils dschembers, min-

chün sai sves, da na cunfuonder: quist dschember qua, quel dschember là, chi ais nat e creschü in quist lö, intant cha'ls utschels sun gnüts e passats ed oters utschels sun gnüts ed oters tschiervis passats e ch'el ais gnü vegl, vegl, veglischem, adüna plü bel, adüna plü liber, cha tü il guardast o bricha – e chi moura sü qua ün di, s-charpà d'üna tschattada da fö o terrà dal favuogn, cul truonch fingià vöd da vegldüna e chi sblachischa amo ons ed ons cun seis alb dad öss e sia romma muotta, prunclas e cornas sül corp bod incorruptibel da vegl patriarc (Dam, 12).

12. ... l'ogn ..., chi perchüra las amurs tamfitschas da las bes-chas, ... (Dam, 12).

Grondiusa caracterisaziun dal zop predilet da la sulvaschina.

13. Las panuoglias dal nüvel cotschen cler spettan sur la chadaina cha'l vent t'illas raschla (Dam, 12).

Exaimpel cun character extremamaing metaforic, quai chi vala eir pel prossem:

14. ... ün as vestir disperà per l'ultima feista. Larschs l'utuon! (Dam, 13).

15. Ils dschembers stan plü ourdglioter, i reistan plü pitschens, sfigürats ünqualchüns (Dam, 13).

Animissem chi muossa chi'd es sül far di!

16. Curius chi stan (böschs) il plü lönch süls muots ingio chi sun plü exposts a l'ora suot. Sco chi füssan amo infermits aint illa luotta (Dam, 15).

Quia ils dschembers survegnan il character düritsch dad umans chi cumbattan.

La persunificaziun da las plantas maina eir pro Peer, però be in ün'exaimpel in tuot l'istorgia fin pro'l discuors dal bösch:

17. ... ingio cha'l bösch disch a la bos-chaglia ed a la zuondra ed a las plantas pitschnas: «Uossa it vus inavant, eu reist quia; per mai aise ot avuonda. Vus it sü quant cha be ir pudaivat, sü illa crappa ed illa naiv e nu darai loc! As rantai ferm vi da quel zich terra cha vus chattaivat e bavai il ruschè e la glüm (Dam, 15).

18. Il Linard pitschen ais adüna per far la cupicha (Dam, 16).

L'unic exaimpel ch'eu n'ha chattà i'l raquint

4.2. *L'intagliadur d'Ortischei (L'int)*

tuna seguaintamaing:

1. Ils petschuns vegls cun barba d'bec t'il staivan a tadlar, ils chavrids, las plantas ..., tavellaivan da bass cun el (L'int, 25).

Ils bös-chs e las plantas survegnan ün'orma e tavellan. La funcziun da quista expressiun es quia da muossar la malatia spiertala da l'intagliadur, ella reista tras quai neutrala.

Duos bels exaimpels chi nu fan l'impressiun d'esser costruits, mo spontans e chi's cunfan eir cul tun general da l'istorgia, chattaina in:

4.3. *Chatrina (Chatr.)*

1. ... in cumün t'invüdan frais-chas ustarias (Chatr., 27).
2. «In bocca d'luf», dschet el rendond il splat e svanit illa boccuna s-chüra dal vout porta (Chatr., 31).

Ils prossems duos raquints «Cuort inscunter» e «Rablüzza» nu giovan principalmaing illa natüra. Perquai chattaina eir be pacs exaimpels dad animissems. Tanteraint però, in cuortas descripziuns da la natüra, vegnan avant las seguaintas expressiuns:

4.4. *Cuort inscunter (insc)*

1. ..., ils larschs cun lur matals cotschens sco cuas da vuolp as faivan cumpagnia (insc, 47).
 2. ... ingio cha las tschimas dals pins faivan resgia cunter il tschêl (insc, 47).
- Ün möd da dir, fingià cuntshaint our da «Daman da chatscha».

4.5. *Rablüzza (Ra)*

Descripziun tuottafat animada da las muntognas da Scuol,

1. ... e'l Lischana pachific sco bapsegner, e'l vigilant Sant Jon, là via il

S-chalambert chi ha bavü fier liquid e sto tuossir cur cha las sajettas t'il fan sguozchas. ... (Ra, 63).

e persunificaziun dal chastè da Tarasp in congualond las fanestras cun ögls.

2. ... e'l chastè brün ... cun seis öglins nairs chi vezzan dalöntschi, ... (Ra, 63).

L'acziun dals prossems raquints ha lö oura illa natüra e perquai chattaina quia plü suvent fuormas animisticas. La quantità da talas nun es però pro Peer mai uschè granda sco pro Biert e Semadeni in texts sumgliants.

4.6. *Ultima sgiada (sgia)*

1. ..., las muntognas da Scuol fan reisgia ... (sgia, 77).
Motiv evidaintamaing agradi da Peer.
2. ..., ils razs giovan a zoppar illas fouras e sfessas dals mürs (sgia, 77).
Ils razs agischan sco l'uffant. La frasa survain tras quai üna taimpra allegra. Exaimpels in quist gener sun d'eruir eir pro Biert e Semadeni.
3. ...; schi l'En t'illa vaiva sbrinzlià incunter plain spranza (sgia, 77).
La spranza da superar la malatia vegn quia attribuida a l'En chi sta quia sco in contact culla duonna.
4. Il god dal Piz Mezdi vidvart respira la stà; ... (sgia, 79).
Cumbain cha la scienza natürala ans disch cler e net cha la respiraziun da las plantas nun es avant man be illa fantasia dals umans, schi s'haja listess l'impressiun cha quia il respir saja vulgü dal god, impustüt causa cha'l god nu respira be, ma el «respira la stà».
5. La vusch da l'aua gniva creschind sü per la grippa e fladaiva in lungas trattas, il spazi blau e sbrinzliand sur els paraiva da chantar. (sgia, 81).
6. Lura darcheu güzzond cun sveltas lichadas da cut, ... (sgia, 81).

4.7. *Retuorn dal prader (Ret)*

1. ..., as doda ils dschems da la reisgia, chi chanta tuottadi e spüda resgüm e sflatta oura las bellas assas cun lur pailin rösa (Ret, 85).

L'üsaglia animada demuossa la stretta relaziun da l'uman da muntogna cun seis urdegns da lavur.

La forza magica da l'En, sias duos varts, la prosma e l'universal, s'expriman i'ls seguiants duos exaimpels:

2. L'En ..., rumura da red cun üna vuschuna profuonda ed üna puolvrina frais-cha chi raiva fin sü qua (Ret, 85).
3. Quai ais ün chantöz ed ün sbrinzliöz cha'l para da nu savoir co far a rivar giò'n Tirol bod avuonda (Ret, 85).
4. Ün raz sulai tocca il cuogn cotschen cludi aint il vaider e t'il da fö sco ün bras-cher stüz, ün fö da rubin, viv, allegger (Ret, 85).

Il raz d'sulai invüda il fö magic aint il vin. Quist es ün'acziun animada dal raz cun profuonda valur simbolica. La vita dal fö però, nun es transfuormada dal tuot i'l agir animà. Quai resta descriptiv applichond ils adjectivs «viv» ed «allegger».

4.8. *La vipra (vip)*

Cumbain cha eir in quista narraziun giova la natüra üna rolla essenziala, schi sun animissems quia directamaing rars.

1. ... e'ls bügls chantan our in plazet... (vip, 91).
2. Neglas da crap stendan lur cheuins trembluoss süls lous plü süts ..., cha las machöas, amias da las muschnas ... (vip, 92).

4.9. *Fastens (Fa)*

Fastens es ün'istorgia our da la regordanza dal scriptur, ingio cha'l bap es la persuna principala. Il taglialaina ha sainza dubi üna relaziun specificamaing stretta culla natüra. Sia relaziun cul bös-ch es sco üna tscherta telepatia tanter la planta e l'hom. Il discuors dal taglialaina cul bös-ch ans para sco l'evocaziun d'ün demon, la magia executada. (Fa, 105).

1. Il sulai ais rivà davo ils picals nan ed ha giovà aint illa romma cun sia dainta gelg d'öv ed ais passà tras il mezdi sco ün tigher chod cun sias sriblinas cleras e s-chüras, tuot luottin ...; e lura ais el i davo-
via, il sulai, giò ad arder ils pizs da las tschimas, ourasom, ... e s'ha
bognà in üna puolvra ... (Fa, 103).

Extaisa descripziun dal sulai tuottafat animà.

2. ...; id ais uschè bel cha dafatta il vent as ferma a tadlar (Fa, 104).
La bellezza da la natüra descrita vain augmantada tras ün ani-
missem plütschönch extrem.

Bod objectiv es l'exaimpel:

3. ... il chant da la sgür svedaisa chi chüsa mincha bun cuolp cun üna
sclingida sonora (Fa, 104).

La sgür vegn forsa idealisada ad ün instrumaint cun intenziun e
voluntà. Uschè vegn eir muossà l'importanza da la simpla üsaglia pel
taglialina.

4. Far ir culs peis amunt ün tal maschin, davo avair agrattà üna pezza
seis ravels cun üna lama da fier ... (Fa, 105).

«ir culs peis amunt» es in fuond eir ün'acziun chi'd es surtutta da
l'uman e transmissa in sen figürativ sül bös-ch.

Eir «sgrattar vi dals ravels» es üna persunificaziun dal bös-ch.

5. El discurriva cul bös-ch ant co t'il terrar, cun üna vusch lomma e
cluotschins, sco per scongürar il spiert da la planta ant co t'il ven-
dscher.

«Tü qua, larschun strupchè, tü'm fast ün vaira gnif da quista vart;
lessast mettain ir giò per la foura, che, ch'eu' t n'haja da strar nan be
culla bratscha? Mo pür spetta, a tai pigliaina da quista e la tappa
sura e lura üna tratta culla corda cha tü vast amunt be sech, vezza-
rast! (Fa, 105).

I nu's tratta brich d'üna acziun animada sco cuntschaintas. Id es
plü uschea cha la persuna descrita vezza i'l bös-ch üna figüra
magica. Seis discuors e seis far sun sco ün cult, ingio ch'el voul
scongürar la planta. Eir quist fat es descrit be avant il discuors.

«Guarda, scha tü nu voust ir inandret, schi't randscha, sast!» E
sch'ella crodaiva bain: «Brava, uschè at laiva, güst uschè, schi vè

figl, schi laina verer che cha mamma ha miss aint da marena! (Fa, 106).

6. Lura tuot in d'üna jada, il bös-ch dà üna stremblida, sco sch'el sen-tiss pür uossa ch'el sto murir (Fa, 106).

Cuntuaziun da l'animaziun dal bös-ch, sco eir in:

7. Il bös-ch as sgrischa, lura cumainza'l a dschemar, a plondscher in trattas adüna plü cuortas e clocs da tambur e s'inclina adüna plü svelt, ..., e bainbod quella vusch dal lain vain cuvernada dal schuschurar da la romma chi giaischla l'ajer e dal scuoschir d'otra romma cha'l bös-ch ha schmers davent, ... (Fa, 106).

8. Lura, planet, ils clocs taschaivan ... (Fa, 107).

Quia nu's tratta propi d'ün oget persunifichà sco schi vess gnü nom: «La sgür taschaiva». L'animissem as referischa a l'uraglia ed es bod abstract, invisibel. Perquai pudessa'l bod gnir cità suot fuormas dal tip III.

9. ..., e da far bellas crenas albas aint ils ognu e'ls collers fin chi scuoschivan suot il schmach da meis man ed inclinaivan lur chavlüra verda (Fa, 107).

Quai cha pro Biert vegn avant in üna fuolla d'exaimpels, nempe il gest da la planta, l'inclin, chattaina quia in ün exaimpel eir pro Peer.

5. *Fuormas animisticas dal tip II pro Cla Biert*

Intant cha pro Cla Biert la spessüra dals animissem dal tip I es extrema, schi sun fuormas dal tip II plütost raras. I's tratta inplü d'expressiuns ingio cha differentas parts dal corp agischan sco persunas o cun intenziun. Main magics co'ls ogets vivs, han quistas dicziuns però ün ferm character simbolic.

Per exaimpel per dar expressiun a la cuaida d'amur sco in:

5.1. *Betschlas malmadüras*

1. Ils lefs han said, said dad ella (Be, 28).

O plü tard illa medemma maniera:

2. ..., e darcheu las massellas chi fan said da morder laint (Be, 28).

5.2. *Amuras nairas*

1. Las spadlas sieuan riond al muvimaint. I fan tramagl (Amu, 48).
2. La glüscha da süjur (la fatscha), mo la nu's müda e tschantscha tantüna, ... (Amu, 48).

5.3. *Suot l'alosser*

1. Las greivas uondas da sia chavlüra charezza seis mans, sco ninadas ... (alo, 25)

5.4. *La runa*

1. E la pel fa uondinas, sfuondra suot la pivatella e dà oura üna odor da früt züjus chi fa quaida da mangiar, da morder l'aint (Ru, 66). La pel svaglia la cuaida, bod in möd intenziunal. Quist es il cumanzamaint d'üna descripziun da l'act d'amur chi'd es irreal, ingio cha tuot las chosas terrestres svanischan our dals sens, sco scha'ls duos amants füssan in tschêl.

6. *Fuormas animisticas dal tip II aint illa «Jürada»*

In cunfrunt cun la quantità d'animessems dal tip I constatina eir aint illa «Jürada» cha'l tip II es plütöst rar. Quista constataziun vaglia in general per tuots trais autuors. La tendenza da s'inservir da quist möd d'expressiun es però pro Jon Semadeni plütöst avantman. Quai as demuossa main illa quantità dad exaimpels co i'l fat chi's tratta pro *Ergänzung zu 17*

Semadeni plütschönch da fuormas tipicas pel tip II, sco per exaimpel la vusch o ils mans chi agischan independentamaing da la voluntà da la persuna, mo bod our d'ün' aigna voluntà.

Exaimpels:

1. Meis mans s'han miss insembel, sco schi vessan inclet l'aröv (Jü, 40).
2. Meis mans as strainschan ed as branclan (Jü, 40).
3. Eu deliberesch meis mans chi s'han tgnüts branclats (Jü, 60).
4. ..., ma la vusch stendscha aint il ramadam (Jü, 58).
5. ..., ma la vusch stendscha dadaint meis lefs chi tremblan (Jü, 16).
6. D'eira quai mi'aigna vusch chi sunaiva sain da stuorn? (Jü, 40)
7. In che nom tschantscha mia lengua? (Jü, 40)

Remarchabel es, cha tanterpêr ils exaimpels as sumaglian sten uschè ch'is po dir chi's tratta plütöst be da duos fuormas preferidas da l'autur, chi's laschan partir aint illa seguonda categoria dad animissems.

7. Fuormas animisticas dal tip II pro Andri Peer

Ûn unic exaimpel chi's lascha, cun buna vöglija attribuir al tip II n'haja chattà i'l raquint «Retuorn dal prader» dad Andri Peer.

Eir quel descriva il sentimaint dals mans.

1. ... mo i (mans) saintan l'agreabla sgrischida dal vin ... (Ret, 86).

Quist fat muossa, cha Andri Peer es in general main animist co Biert e Semadeni, chi in lur tendenza vers l'animissem rappreschaintan ün'enclava illa litteratura ladina.

8. Ils animissems dal tip III

Expressiuns ingio cha chosas abstractas survegnan ün'orma ed ün proceder sun raras pro tuots ils trais autuors. Ellas vegnan avant in ün pêr fich bels exaimpels pro Biert e pro Peer, il plütöst però pro Jon Semadeni. In ün unic text chattaina pro el tants exaimpels, co pro Biert e Peer in divers.

Quista tesa vegn sustgnüda tras il fat cha illa publicaziun la plü nouva da Semadeni, na trattada qua: «Il Giat Cotschen»², sun abstracziuns animadas magari derasadas.

8.1. *pro Cla Biert:*

1. Spranzas sainza fin, perdüttanzas ed impromischiuns van scutond pel god aint (Be, 28).
Magia totala!
2. Schmurdüm t'ils piglia, sculozza flomagia in lur ögls (Be, 33).
3. Minchatant nascha amo üna cuorta sclarida, ..., sco ün ultim suspür (Be, 34).
4. L'algrezcha t'ils dozaiva sü ot sur vals e pizza, plajaiva il muond in glümera (alo, 25)

I s'inclegia bod da sai, cha'ls blers exaimpels sun da chattar in «Betschlas malmadüras».

8.2. *pro Jon Semadeni*

1. La s-chürdüm guard'aint da fanestra e spetta giò'n vampoporta ... ed as schnuischa a verer co cha la naiv crescha ad ün crescher (Jü, 6).
2. L'increschantüm m'ha tut pel man (Jü, 16).
3. Il sbrai anguoschius d'ün'orma blessada (Jü, 22).
4. Eu saint, uossa vain eir sur da mai la sön, e stüda la glüm flomgiainta da meis pover spiert (Jü, 28).
5. Noss impissamaints s'han inscuntrats (Jü, 38).

Pro Semadeni penetreschan il sömme e la visiun illa-realtà. L'acziun dvainta per part irreala, surrealistica. Per quel motiv as chatta illa «Jürada» eir chosas abstractas sco «la s-chürdüm», «l'increschantüm» o

² La novella es cumparüda in stampa massa tard per ch'eu tilla vess pudüda trar nan in quist stüdi, mo legiond il text m'haja rendü quint cha l'autur sieua ils listess princips sco illa «Jürada» anzi, in bainquants cas dvaintna amo plü mitics e magics e quai causa il tema.

«la sön» chi agischan in möd sco umans. Dafatta l'orma svesa sbraja e da uschea expressiun a l'anguoscha da la persuna.

Ûn pitschen numer da chosas abstractas animadas chattaina eir

8.3. *pro Andri Peer*

Talas fuormas sun pro Peer per part occasiunadas tras il tema, sco per exaimpel in «Ultima sgiada» ingio ch'el descriva la noschdà da la malatia o il character maglin da la mort, o eir la feivra chi tainta in «La vipra». La persunificaziun da la sön vain avant eir pro Peer in duos expressiuns, chi sun plü umuristicas co pro Semadeni.

1. Eu dun puogns aint per las nüvlas da sön chi'm zuoglian adüna danöv cun vettas lanusas, latusas; ... eu fetsch fouras cha'l cler cucca tras e s-charp quellas cuvertas ... chi charezzan ... e plajan meis tscharvè in ün bogn da latmielch; ... (Dam, 8).
2. ... e ch'eu guardaiva, guardaiva sainza sentir cha la sön s'approsmaiva cun pass scuzs (Fa, 103).
3. ...; ella santa in sai la malatia chi s'impatrunischa davoman da seis corp, chi fa sbodar ün davo l'oter ils vouts da seis organissem (sgia, 77).
4. L'ais aint in mai (la mort) e ria da vossas fintas (sgia, 78).
5. La feivra t'il martella las taimpras e'l cour voul stendscher in quella branclada da plom (Vip, 97).

Fuormas dal tip III sun pel solit expressiuns dals sentimaints da l'uman. Güsta tanter quellas chattaina ün pèr fich bellas fuormas chi paran main construidas co tschertünas dal tip I.

III. Conclusiun

1. *L'influenza dal muond alpin*

La tendenza da s'inservir da fuormas animisticas es pro noss raquintaders (na be pro'ls trais trattats) indubitabelmaing fich manifesta. Id es dimena la dumonda, scha tal möd d'expressiun saja tipicamaing engiadinais e co ch'el saja da declerar. Sainz'oter es la colliaziun cun la natüra in üna val muntagnarda sco l'Engiadina enormamaing closa, cun quai cha minchün dals trais autuors ha senti fingià da pitschen insü l'influenza magica da las muntognas imposantas, dals gods immens, dal flüm, da las lavinias e strasoras, da l'univers in general. Perquai ha la descripziun da la natüra üna tala importanza illas oubras da Jon Semadeni, Cla Biert ed Andri Peer. La natüra descritta in möd animistic, plain magia e mitos, chattaina in otras linguas bler plü d'inrar. Tendenzas animisticas extremas sco pro Semadeni o Biert sun il plü da tuot congualablas cun oubras da Charles Ferdinand Ramuz, impustüt cun: «Derborence» o eir «La grande peur de la montagne» e «La guerre dans le haut pays», chi sun probabelmaing d'origen sumgliaint, parschendan dimena our da l'influenza da la natüra alpina.

I füss perquai eir fich interessant da perscrutar la prosa «alpina» in general. Forsa cha tala tendenza es eruibla in general pro scripturs dal muond alpin.

Tesa:

La tendenza vers l'animissem deriva da l'influenza magica chi emana dal muond alpin; ella es perquai tipica – ma na exclusivamaing engiadinaisa, mo forsa survivüda illa prosa contemporanea d'otras linguas.

2. *Animissem extrem*

Raquints extremamaing animistics sco p. ex. «Betschlas malmadüras» da Cla Biert o tschertas sequenzas our da «La Jürada» da Jon Semadeni

tiran adimaint las istorgias d'ün Ernst Kreidolf³, ingio cha plantas e bes-chas, simplamaing tuot cumainza a discuorrer. In ün grà uschè exagerà dvainta l'animissem ridicul, na sco pro'l troglodit chi vezza tuot animà, mo ingio cha quai tocca pro lur esser religios. Il privel cha tuot dvainta üna parodia, na vugluda, es pro ün tal (per dovrar üna formulaziun forsa ün pa impertinenta) «excess animistic» massa grond.

3. Fenomens analogs ill'art figurativa

L'animissem illa prosa ladina es forsa eir ün movimaint parallel cul «Jugendstil» in Germania o l'«Art nouveau» in Frantscha ed Ingalterra, chi vulaiiva in ün möd ragiundscher il listess, nempe as deliberar da l'art istorica, istorisada dal 19avel tschientiner. Quist movimaint europeic s'exprimiva tanter oter eir culla persunificaziun dals ogets (p. ex. glüms sco fluors, ils peis da las cuntshaintas sopchas chi sumaglian a plantas o in oters elemaints decorativs cun caracter simbolic) ed es d'incleger sco üna ideologia parainta a quella chi dvainta motiv per l'expressiun animistica illa prosa ladina. I resta be da constatar cha quist movimaint ha dürà in ca. dal 1890 vin cuort davo il 1900, uschè cha la prosa ladina füss 60-70 ans in retard, quai chi sustegna darcheu la tesa fatta.

Ün fenomen paraint as manifesta eir i'l simbolissem da las ultimas oubras da Giovanni Segantini, p. ex. in «Las mammas noschas» o «L'amur pro la funtana da la vita».

Plünavant as lascha constattar quista tendenza simbolistica perfin pro'l plü grond pittur svizzer Ferdinand Hodler.

4. Fenomens paraints illa tradiziun populara

Ün'influenza importanta sün noss scripturs han gnü indubitabelmaing las *tarablas e legendas*.

Pro la tarabla, ingio cha bes-chas, bos-cha e grippa discuorran, pro tuot quistas transfuormaziuns fabulusas, es il muond descrit, tuottafat animà e quai es legitim, necessari pel gener.

³ Ernst Kreidolf (1863-1956) d'eira impustüt pittur, ha scrit però eir istorgias ingio ch'el descriva ün muond da tarabla fantastic, plain animissem. Kreidolf es eir ün rapreschant da l'uschedit «Jugendstil» intuorn la fin dal tschientiner. (vair eir survart)

La legenda ha üna pusiziun intermediaria tanter la realtà objectiva (istorica) e la tarabla. Ella impustüt, sto avair influenzà a noss scripturs, sco ch'ün po eruir fingià vi dals tituls «La Jürada», «Il Giat Cotschen», «Il grip da la sumglientscha», «Il gial da San Chaprizi», etc. Bliers raquints da Cla Biert sun legendas mascradas cun objectività!

Cha'l fenomen da l'animessem ha sias ragischs chafuollas eir aint illa tradiziun populara pon muossar eir tscherts proverbis engiadinais, chi nu sun oter co s-chettas fuormas animisticas. Exaimpels citats our da: Henri Lössi, «Der Sprichwortschatz des Engadins».

- «L'jerdi disch: Tü pover sejel cun ta chomma torta, fin cha tü est in tablà sun eir eu sün porta».
- «Il sejel voul verer il tschêl».
- «L'avrigl ais il bap dals sejels».

Fin quia as pudessa discuorrer da motivs generals chi han forsa promovü la tendenza vers l'animessem, la persunificaziun e la magia da la prosa valladra contemporana.

I's po però distinguer eir influenzas particularas pro'ls trais autuors trattats.

5. *Cla Biert*

Dal temp cha Biert publichescha illa «Chasa Paterna» cul titul «Amuras» raquints cregns d'animessem, fa'l tras üna fasa da teosofia, ingio ch'el prova ad incleger il muond e seis evenimaints sco fats da Dieu (da dieus) na iclegiantaivels raziunalmaing, mo be cun ün spiert meditativ. Tant quist spiert, co l'identificaziun, fingià innada, culla natüra, sentida in segn panteistic, sun per Cla Biert impustüt in «Betschlas malmadüras» e «La runa» ün procedimaint per salvar la vita da l'objectivissem chi tilla imnatscha, mazza, tilla renda pragmatica, lungurusa, invardaivla.

Cla Biert disch svesa aint il Fögl Ladin illa preschantaziun «Noss poets e scripturs rumantschs»⁴ l'an 1965. Citat: «Eu n'ha fat fagot e sun i a Dornach pro'ls antroposofs. Restada m'es üna tscherta dimensiun mistica da l'art (chi's bada p. ex. aint illa istorgia «Betschlas malmadüras») e chi nun es passada gnanca davo let Karl Jaspers, il grond filosof chi m'ha

⁴ Supplemuint dal Fögl Ladin Nr. 18, venderdi 5 marz 1965

influenzà il plü ferm da tuot ils pensaders ch'eu cugnuosch. Ma eu sto dir cha Rudolf Steiner m'ha drivi las portas vers Confuzius, Buddha, Gesu Christ, Socrates, Rousseau, Kant, Nietzsche, Bergson, Merleau-Ponty. La lectüra dals filosofs es statta ed es amò, dasper la fascinaziun da la lingua, l'impuls fundamental per scriver.»

Il simbol es per Biert da fich gronda importanza. L'artist sainta in möd fich intensiv cha tuot quai chi nu's po declerar, tuot quai mistic, es bler plü important co tuot tschai, e l'animissem nun es nügli'oter co üna forza formativa dal simbol.

Il simbolissem s'exprima eir hoz amo i'ls plü nouvs raquints da Cla Biert, es dimena fundamental per sia ouvra. Ils «sömmis» per exaimpel sun quasi portats dal simbol. Il sömme es l'expressiun dal suotconsciain.

P's pudess discuorrer d'ün *retuorn al sentir pajan* (aint il meglder sen dal pled) chi'd es i'ls raquints trattats forsa exagerà in seis mezs e möds da dir. Tals raquints sun fich enfatics mo apaina inclegiantaivels per l'uman «pratic» dad hoz.

Perquai constattaina pro Biert eir ün allontanamaint successiv da quista «litanja pajana» vers il dialog ed ils problems socials. El resta pro'l sentir mistic, dvainta però adüna plü spargnuoss in seis möd d'exprimer quel. Uschea nu's metta'l plü in privel da surchargiar sia prosa cun animissem, chi sun minchatant ün pa rafichuoss, sco chi'd es il cas pro bainquants dals raquints trattats.

6. Jon Semadeni

Eir Jon Semadeni deriva dal ambiain pauril e sia colliaziun intima culla natüra influenzescha fich ferm seis möd da scriver. Tant chi's tratta d'üna identificaziun massa extrema culla vita mitologica dal mat da Vnà, suottapost al mitos da lavinias, da la Jürada o da l'hom striun (Giat Cotschen) dal qual Semadeni nun es bun da's zavrar.

Ils merits da Jon Semadeni stan impustüt sül chomp dramatic. Forsa ch'el ha scrit massa paca prosa per as deliberar d'ün animissem massa extrem, d'üna magia surdominanta sco ch'ella as palainta illa «Jürada».

Bainschi cuntegna sia prosa üna ferma chargia poetica, chi dvainta però üna chargia (d'imaginaziun e d'intuiziun retrospectiva) eir pel lectur.

Intant cha Biert as distacha successivmaing da l'expressiun animistica, augmainta Semadeni seis möd da verbalisaziun in quella direcziun (i'l «Giat Cotschen» amo plü co in «La Jürada»).

In scenas cun dialogs chattaina aint in tuottas duos oubras pacs animissem, intant cha scenas descriptivas cunsistan plü o main be our da simlas fuormas persunalisticas, chi van in cas extremis fin pro'l monolog dals ogets.

La versiun dal «Giat Cotschen» sco gö auditiv⁵ demuossa, cha tras quista transfuormaziun da l'intera acziun in ün dialog, vegn l'istorgia schligerida da sia spessüra extrema dad animissem, sainza ch'ella perdess sia fascinaziun.

7. *Andri Peer*

Andri Peer es i'l adöver da fuormas animisticas plü precaut co Biert e Semadeni. La spessüra d'animissem es là la plü gronda ingio cha'l raquint giova illa natüra, i'l ambiaint engiadinais e chi sun pel plü algordanzas a sia infanzia o giuventüna. (Fastens, Daman da chatscha, Ultima sgiada, Retuorn dal prader). Güsta quels raquints sun s'inclegia trattats quia plü intensivmaing. Ils motifs interns, sco la stretta colliaziun culla natüra, üna relaziun mistica cul muond alpin, l'intenziun da salvar quist ambiaint, la vita in general da sia tendenza vers il pragmatism, vers la raziunalità absoluta d'hozindi, es aigna eir a Peer. La chargia animistica reista pro el però plü dosada. Quist fat resulta sainz'oter per gronda part our da la pussibilità dal poet Peer da trar a nüz quista expressiun in sia poesia lirica.

El as deliberescha d'ün animissem massa extrem, s-chargiond bainquant da quist bsögn illas metafras da sias poesias.

Raquints chi stan dimena daspera a sia poesia sun plü animistics co quels chi descrivan fats, chi registreschan evenimaints, provond da tils dominar. (Cuort inscunter, Ün di da furtüna, etc.). Tals raquints giouvan suvent eir in ün oter ambiaint co'ls prüms, p. ex. in cità, aint il tren, e passan sco scenas filmicas davant ils ögls dal lectur. As guarda dimena la prosa da Peer da quel temp, in general, schi's poja constatar ün adöver d'animissem plü precaut co pro tschels autuors. El nu

⁵ Radio Rumantsch, Schner 1980. Vusch principala da Cispar Rubar, Jon Semadeni.

sbuorfla uschè intensivmaing tras la prosa da Peer, scho ch'el sbuorflaiva tras quella da Biert e sbuorfla amo tras quella da Semadeni.

8. In general

as poja dir:

1. Las ouvras essenzialas da Semadeni sun dramas. El ha scrit paca prosa, mo la tendenza vers l'animisssem as palainta in möd extrem illas duos ouvras principalas.
2. Cla Biert es impustüt prosaist. El muossa plü o main il svilup natüral davent dal animisssem extrem ad ün tal plü spragnuoss e perquai eir plü persvasiv.
3. Peer es essenzialmaing poet lyric. In sia poesia po el s-chargiar bainquant dal pais animistic e magic intern, uschè cha il bsögn da quista expressiun nun as demuossa uschè extremamaing in sia prosa.

Scurznidas

Biert:

alo Suot l'alosser
Amu Amuras nairas
ar L'arogn
Be Betschlas malmadüras
puo Oura pro'ls puozs
ru La runa

Semadeni:

Jü La Jürada

Peer:

chatr Chatrina
Dam Daman da chatscha
Fa Fastens
insc Cuort inscunter
L'int L'intagliadur d'Ortischei
Ra Rablüzza
Ret Retuorn dal prader
sgia Ultima sgiada
vip La vipra

Litteratura

Cla Biert

Amuras, Chasa Paterna, 1956

Laina verda, Chasa Paterna, 1957

Fain manü, Samedan 1969

Jon Semadeni

La Jürada, Samedan 1967 (Novella scritta dal 1958)

Andri Peer

Da nossas varts, Lavin 1961

Ulteriura litteratura

Bezzola, Reto R. *Litteratura dals Rumauntschs e Ladins*, Segl-Maria, 1979

Camartin, Iso. *Rätoromanische Gegenwartsliteratur in Graubünden, Interpretationen/Interviews*, Disentis, 1976

Supplemoint dal Fögl Ladin Nr. 18, Venderdi 5 marz 1965

Lössli, Henri. *Der Sprichwortschatz des Engadins* Winterthur, 1944